

per t ohlsson:

Den enda supermakten – hur förhåller vi oss till den?

bertil ohlin-institutet är en liberal tankesmedja grundad 1993.
Institutets uppgift är att genom forskning och kvalificerad debatt i
svensk liberal tradition bana väg för nya tankar och nya frågor.

jonasson grafisk design
omslag: ateljé landgraaff
ågrens tryckeri, örnsköldsvik 2006

FÖRORD

Alla har en åsikt om USA. Inte bara i Sverige utan i hela världen. USA:s president kan vara så hatad att två svenska partiledare – en vänsterpartist och en miljöpartist – i en valutfrågning säger sig föredra den kubanska diktatorn Fidel Castro framför den demokratiskt valde George W Bush. Ordföranden i Republikanska föreningen har vid något tillfälle sagt sig föredra den svenska monarken framför den amerikanska presidenten. Motviljan mot den sittande presidenten är starkare än den principiella hållningen.

Så har det inte alltid varit. Men någonting har hänt med hur vi ser på det stora landet i väst. Om vår föränderliga relation till USA talade Per T Ohlsson den 1 december vid 2005 års Bertil Ohlinföreläsning. Detta anförande ges nu ut i skriftform.

Per T Ohlsson är Senior Columnist på Sydsvenska Dagbladet. Han har bland annat gett ut boken *Over There. Banden över Atlanten* (1992).

Uppsala 29 januari 2006

HÅKAN JACOBSON

Redaktör för Bertil Ohlinstitutets skriftserie

BERTIL OHLININSTITUTET
TORSDAG DEN 1 DECEMBER 2005

Den enda supermakten – hur förhåller vi oss till den?

Bertil Ohlin-föreläsningen år 2005

av Per T Ohlsson

Låt mig börja så som jag tänker sluta. Med ett citat:

»Vi åker dit. Vi kommer till en levande politisk miljö som är mer vital än någon europeisk. En debatt som är fränare, öppnare och mer granskande än vad vi bara kan hoppas på i våra bästa europeiska stunder. Det är en stor, öppen demokrati som har gett så oerhört många unga svenska människor, på väg in i vuxenlivet, en första ordentlig insikt om vad eget initiativ och gemensamt ansvarstagande faktiskt kan betyda. (...) Men det har vi missat. På något sätt hamnar vi i det som gällde i 1968 års diskussion.«¹

Så beskrevs USA – och vår bild av USA – av statsminister Göran Persson i december 2001, några månader efter terrorattackerna den 11 september. Knappt fyra år senare, i Sveriges Televisions partiledardebatt, hänvisade samme Persson till ett orkanhärjat USA när han varnade för de borgerligas politik. De vill, lät han förstå, påtvinga Sverige »en amerikansk modell«. Och värre kan det knappast bli. På några år hade en öppen och vital demokrati förvandlats till skräckexempel.

Göran Perssons uttalanden säger något om hur synen på USA har förändrats, här i Sverige och i övriga Europa. Men de säger också något om komplexiteten i vår bild av USA – och om den komplexa amerikanska verkligheten.

I somras presenterades ännu en internationell opinionsmätning som tyder på utbredd antiamerikanism i Europa. Det var ingen stor nyhet i sig; sådana resultat har avlöst varandra på senare år. Ändå väckte den här undersökningen från *Pew Global Attitudes Project* en hel del uppmärksamhet.

Ett skäl var att den visade att Kina åtnjuter klart högre anseende än USA i EU-länder som Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Spanien och Nederländerna. I endast ett av de EU-länder som ingick i undersökningen, Polen, väcker USA mer positiva känslor än Kina.² Detta förhållande – att diktaturen Kina är mer omtyckt i Europa än demokratin USA – illustrerar den politiska och mentala klyfta som har öppnat sig mellan Den nya och Den gamla världen.

Sverige ingick inte i *Pews* mätning, men andra undersökningar tyder på att USA-kritiska stämningar är lika starka här som på andra håll i Europa. Sverige var, enligt en Eurobarometer från 2003, ett av bara fyra EU-länder där USA uppfattades som det allra största hotet mot världsfreden. Övriga tre var Grekland, Spanien och Finland. Sex av tio svenskar uppgav 2004 att deras bild av USA hade försämrats sedan år 2000.³

Beror detta på ett ideologiskt betingat avståndstagande nu när USA styrs av en djupt konservativ administration? På Irakinterventionen? På Guantánamo och en del förfärande metoder i kriget mot terrorismen? Eller är förklaringen mer komplicerad?

Är denna våg av USA-kritik ett nytt fenomen, eller ingår den i ett historiskt mönster med sekellånga anor? Är det bara Europa som ändrat attityder och preferenser på ett sådant sätt att motsättningarna har tilltagit?

Det är några av de frågeställningar som jag skall försöka belysa i den här föreläsningen, där jag anlägger ett europeiskt perspektiv, eftersom Sverige numera, efter EU-inträdet 1995, är en formellt integrerad del av ett europeiskt förhållningssätt gentemot USA.

Jag utgår från två detaljer, marginella och närmast triviala, men samtidigt intressanta och betecknande:

DEN FÖRSTA DETALJEN är en debattartikel i Svenska Dagbladet den 12 januari 2004, skriven av en välkänd samhällsdebattör och företagsledare, noga med att beteckna sig som »USA-vän«. Texten ger intryck av sakkunskap och bekymrad välvilja. Men den innehåller också en häpnadsväckande uppgift: att blott 20 procent av ledamöterna av den amerikanska kongressen har pass. De kan alltså inte resa utomlands, vilket får bekräfta skribentens tes: att det i USA finns »en stor rädsla för det utländska, främmande och ickeamerikanska«. ⁴

Berättelser om internationellt ointresserade och passlösa kongressledamöter har länge cirkulerat. *New York Times* bestämde sig, med hänvisning till dessa ihållande rykten, att ta reda på hur det egentligen förhåller sig och genomförde därför en undersökning i senaten och representanthuset. Resultatet publicerades i november år 2000: 93 procent av kongressledamöterna hade pass. De använde passen för utlandsresor minst två gånger om året. Nästan en tredjedel hade studerat eller arbetat utomlands. ⁵

Det här utgör bara ett exempel på att det går att påstå nästan vad som helst om USA utan att någon reagerar. Det handlar inte bara om det politiska systemet. Vi möter det på snart sagt alla områden när Amerika och amerikaner kommer på tal: okunnigheten, girigheten, brutaliteten, arrogansen, bristen på kultur och finess.

Illvilja? Fördomar? Kunskapsbrist? Möjligen är det en fråga om var vi lägger tyngdpunkten, vad vi väljer att lyfta fram som typiskt för en så kontrastrik och motsägelsefull nation som USA.

Vi kan, på tal om okunnighet, framhålla att en stor andel av amerikanerna, 42 procent, tror på skapelseberättelsen eller undersökningar som visar att en majoritet av George W Bushs väljare i valet 2004 var övertygad om att hela världen, den muslimska inkluderad, stod bakom presidenten i kriget mot terrorismen. ⁶

Men vi kan också peka på att åtta av världens tio högst rankade universitet är amerikanska och att sex av tio naturvetenskapliga Nobelpris under det senaste kvartssekle har gått till forskare verksamma vid amerikanska universitet.⁷

År 2005 är läget sådant, vill jag påstå, att man i Sverige och Europa konsekvent betonar de dåliga sidorna av USA, vilket gör oss blinda för de goda. Om någon påstår att 80 procent av USA:s folkvalda lagstiftare varken kan eller vill resa utomlands – ja, då måste det vara så. Ty det vet ju alla: amerikaner är oinformerade och inkrökta.

Men hur är det ställt med kunskaperna här i Sverige om USA? Den som botaniserar i klipparkiven kan göra smått fantastiska fynd. Som det här, i en bakgrundsartikel på nyhetsplats i Sveriges största dagstidning häromåret: »Den 1 januari 1804 blev Haiti det första landet på den amerikanska kontinenten som blev självständigt.«⁸

Vips försvann ett av de viktigaste dokumenten från det förra millenniet: den amerikanska självständighetsdeklarationen från 1776.

DEN ANDRA DETALJEN för oss tillbaka till ett omvälvande år. Den 9 december 1989, exakt en månad efter Berlinmurens fall, samlades aktivister från 17 länder på *Opéra Comique* i Paris för att bilda *The International Slow Food Movement*. De skålade i champagne och åt gott och länge. Rörelsens grundare, den italienske vänstermannen Carlo Petrini, proklamerade en »delikat revolution«.

Tanken bakom *Slow Food* är universell och ganska sympatisk: mindre storskalighet och standardisering i produktion och konsumtion av livsmedel. Syftet är inte uttalat antiamerikanskt, men fienden, *The Fast Food Nation*, förknippas oundvikligen med USA och med de amerikanska kedjor – *McDonald's*, *Burger King*, *Pizza Hut* – som har expanderat i Europa. Tidpunkten för etablerandet av *Slow Food*, december 1989, var knappast en tillfällighet. Victoria de Grazia, professor i historia vid Columbia University, gör en poäng av detta i sin fascinerande bok *Irresistible Empire*.

Den amerikanska modellen, ett »konsumentsamhälle«, hade med stor framgång lanserat sig själv som det demokratiska, bekväma och rättvisa alternativet till auktoritära, materiellt outvecklade och orättvisa system. Redan 1916, ett år före USA:s inträde i första världskriget, uppmanade president Woodrow Wilson amerikanska affärsmän att sprida både varor och demokrati till främmande länder för att »omvända dem till Amerikas principer«.⁹

Men när det kalla kriget tog slut – och den liberala, »USA-sponsrade« demokratin stod som slutsegrare i Europa – blev den amerikanska modellen plötsligt mindre attraktiv. Eller rättare sagt: mindre *nödvändig*.

Det yttre hot som fått européer att under decennier bejaka amerikanska metoder, amerikanska lösningar och amerikanska vanor hade undanröjts. Rädslan för det totalitära bristalternativet till den amerikanska överflödsmodellen ersattes av ett intensifierat sökande efter ett *uropeiskt* alternativ, definierat *mot* det amerikanska.

Första måltavlan blev den kanske starkaste symbolen för det amerikanska konsumtions-samhället: snabbmaten.

Vi kan se hur det spridits till område efter område – från föreställningar om en europeisk »social modell«, väsensskild från den råa amerikanska kapitalismen, till ett ökat intresse för att skydda språk och kultur mot amerikansk påverkan.

Sverige utmärker sig genom att vårt förhållande till USA är ganska komplicerat. Dubbelt, skulle man kunna säga.

I *politiskt* avseende är Sverige ett av de europeiska länder som skiljer sig allra mest från USA: höga skatter mot låga, starka fackföreningar mot svaga, kollektiva och offentliga lösningar mot individuella och privata. Men samtidigt är Sverige, i *kulturellt* avseende, ett av Europas mest »amerikaniserade« länder: i slutet av 1990-talet var omkring 80

procent av biopremiärerna i Sverige amerikanska, häromåret var TV-serien »Vita huset« en stor svensk publikframgång och amerikanska artister som Bruce Springsteen tas emot som kungligheter när de anländer hit. Svenskarna har, från jazz till rap, varit snabbare än de flesta med att helhjärtat omfamna amerikanska kulturimpulser.¹⁰

I dag uppfattar vi USA-kritik som i första hand ett vänsterfenomen. Så har det inte alltid varit. Svensk socialdemokrati var i ett viktigt skede, från 1930-talet och fram till sent 1960-tal, politiskt och intellektuellt orienterad mot USA och tämligen skeptisk till vad den europeiska kontinenten hade att erbjuda, vilket underströks av beslätade amerikanska och svenska projekt: Franklin D Roosevelts *New Deal* där, Per Albin Hanssons krispolitik här; Lyndon Johnsons *Great Society* där, Tage Erlanders »starka samhälle« här. Trots stora klasskillnader uppfattades USA som mer egalitärt och framstegsinriktat. Under andra världskriget skrev Alva och Gunnar Myrdal: »Den samhällsklass i Sverige som är mest amerikansk i sin personlighetstyp är utan minsta tvivel arbetarklassen.«¹¹

Drygt tjugo år senare kunde Gunnar Myrdal fortfarande skriva: »Mina två andliga fosterland liknar varandra trots skillnad i storlek och betydelse i världsförloppet, i högre grad än några andra länder, som jag skulle kunna tänka mig att jämföra.«¹² Andliga fosterland. Formuleringen ter sig omöjlig i dag.

Vad som pågår i Sverige – och runt om i Europa – kan alltså beskrivas som en successiv distansering från ett USA som tidigare betraktades som nödvändigt, eller ett nödvändigt ont, eftersom alternativet var så fasansfullt.

En del reaktioner efter orkanen *Katrina* antyder hur långt det har gått. I svenska medier beskrevs USA som ett »befäst fattighus«, ett »u-land« genomsyrat av »skriande fattigdom och hänsynslöshet«.¹³

Ja, hanteringen av orkankatastrofen var skandalös, ovärdig världens rikaste och mäktigaste nation. Kritiken var hård även i USA.

President Bush medgav själv, i ett tal i New Orleans, att *Katrina* hade blottlagt en »djup och ihållande fattigdom ... med rötter i en rasdiskriminering som utestängt generationer från Amerikas möjligheter«. USA har, sade han, »en plikt att konfrontera denna fattigdom«. ¹⁴ Men hela USA som »fattighus« och »u-land«? Är sådana generaliserande liknelser verkligen relevanta?

I UNDP:s rankning av mänsklig utveckling, *Human Development Index*, placeras USA på tionde plats. Sverige ligger sexa, Norge etta och Australien trea. Skillnaderna kan inte vara så stora: UNDP:s index omfattar 177 länder. USA hamnar före Nederländerna, Finland, Frankrike och Tyskland. ¹⁵ Ändå är det ingen som skulle komma på tanken att beskriva Tyskland – på 20:e plats i UNDP:s index, översvämningsdrabbat och med starka kontraster mellan väst och öst – som ett »u-land«. Men i fallet USA släpper de retoriska spärrarna.

När det gäller de uppenbara rasskillnaderna i USA, kvardröjande följer av slaveriet, kan det vara värt att notera att det är bland vita amerikaner som fattigdomen har ökat på senare år. Och att bilden av USA som ett genomrasistiskt samhälle kompliceras av att den rikaste etniska gruppen är den asiatiska – med en medianinkomst som motsvarar 117 procent av vita amerikaners. ¹⁶

USA har långt kvar till Martin Luther Kings »färgblinda« samhälle. Det är en sida av saken. Den andra sidan är att det går åt rätt håll, mycket tack vare en högsta domstol som i svensk debatt brukar beskrivas som en närmast antidemokratisk institution, särskilt efter *Bush vs Gore*, domen som avgjorde presidentvalet år 2000. I ett land där »blandade« äktenskap var förbjudna i 16 delstater så sent som 1967, året då HD förklarade att sådana lagar strider mot konstitutionen, fördubblades antalet »blandade äktenskap« mellan 1980 och 2002. Hälften av USA:s svarta familjer äger sina bostäder. I början på 1990-talet var en av tre svarta familjer fattig. Tio år senare var siffran en av fem. ¹⁷

Har vi, som européer, så mycket att skryta om i sådana avseenden? Nästan en femtedel av de franska väljarna röstade i det senaste presi-

dentvalets avgörande omgång på Jean Marie Le Pen. Hans närmaste motsvarighet i USA, Pat Buchanan, fick 0,42 procent av rösterna i valet år 2000. Internationella undersökningar tyder på att tyskar och fransmän är långt mer negativa till turkar och nordafrikaner än vad vita amerikaner är till svarta landsmän.¹⁸

Vad beträffar integration av invandrare på arbetsmarknaden, en fråga som blivit påträngande aktuell i Europa efter upploppen i Frankrike, måste amerikanerna rimligen göra något rätt.

OECD-statistik visar att invandrare i USA har arbete i långt högre utsträckning än invandrare i EU-länder som Sverige, Belgien, Frankrike och Tyskland. En förklaring, värd att begrunda, är den i USA betydligt starkare entreprenörskulturen, i dag särskilt tydlig i så kallade *melting pot-suburbs* i Kalifornien, i Texas och på östkusten.¹⁹

Av svensk statistik och forskning framgår att nyanlända invandrare som hamnar i småföretagstäta regioner som Småland har en sysselsättningsgrad på över 80 procent.²⁰

Det är, skulle man kunna säga, en amerikansk metod att hantera integrationsproblem. Men den är svår att argumentera för som övergripande politiskt projekt här i Sverige – just därför att den uppfattas som amerikansk.

KAN DET RENT AV vara så att vi så att säga projicerar våra egna problem och tillkortakommanden på USA?

I USA är, som vi har sett, politiskt organiserad högerextremism en långt mer marginell företeelse än i Europa, men genom att hänvisa till rasism och rasistiska strukturer i USA känns det liksom litet bättre på den här sidan Atlanten.

I materiell mening – tillväxt, teknologi, nya arbetstillfällen – har USA ökat sitt försprång framför Europa under de senaste 20 åren. Men när vi ondgör oss över det amerikanska samhällets stora sociala skillnader känns liksom eftersläpningen litet lättare att hantera.

Låt mig i det sammanhanget återvända till *Katrina* via ett citat som

ter sig passande i dag, den 1 december, när den svenska katastrofkommissionen har lagt fram sin rapport. Det är hämtat ur en nyligen publicerad skrift från semi-officiella Utrikespolitiska institutet i Stockholm:

»Medan den svenska regeringen med viss trovärdighet kunde skylla på att man inte visste var Phuket låg eller att lilla Sverige hade begränsade möjligheter att agera på andra sidan jordklotet, fanns inte någon sådan möjlighet för den amerikanska regeringen.«²¹

Kan vårt behov av USA som negativt exempel – som politiskt och socialt förkläde – uttryckas mycket tydligare än så?

Södra USA har vid många tidigare tillfällen hemsökts av förödande oväder, t. ex. orkanen *Camille* som 1969 drog fram över Mississippi, Louisiana och Virginia och tog över 250 människors liv. Då hördes inga skadeglada europeiska kommentarer om den amerikanska samhällsmodellen. Trots att USA då var hårt kritiserat för kriget i Vietnam. Och trots en i Europa mindre populär republikansk president: Richard Nixon.

Något fundamentalt har således hänt i den europeiska attityden till USA. Detta något är, menar jag, inte i första hand George W Bush eller interventionen i Irak. Båda faktorerna, Bush och Irak, har förvisso fungerat som katalysatorer för en USA-kritisk opinion. Men de räcker inte som förklaring. Av *Pews* siffror för 2005 framgår att den positiva attityden till USA har *ökat*, om än bara svagt, i länder som Tyskland och Frankrike – trots kaos i Irak och trots Bushs återval 2004.

Nej, den viktigaste underliggande förklaringen är det kalla krigets slut och demokratins triumf i Europa. Litet tillspetsat: Vi tycker inte att vi behöver dem längre.

Mot detta invänder kanske någon: Det går över. Precis som efter Vietnam. I svensk Vietnamdebatt på 1960- och 1970-talet kunde språkbruket vara minst lika fördömande som i dag.

I Stockholms-Tidningen skrev författaren Sivar Arnér under rubriken »Varför vi hatar USA« 1965: »De är det mäktigaste folket på jorden. Måste vi inte hata dem då?«

Men motsättningarna i Vietnamfrågan utspelade sig mot det kalla krigets bakgrund. När Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 1968 frågade svenskarna vilken av supermakterna som bidrog mest »till ordning och rättvisa i världen« svarade 89 procent Amerika och 11 procent Sovjet.

Få västledare gick så långt som Sveriges dåvarande statsminister Olof Palme i kritik av den amerikanska krigföringen. Mest omtalad är hans jämförelse, i december 1972, mellan USA:s bomboffensiv mot Nordvietnam och Nazitysklands illdåd under andra världskriget.

Mindre omtalat är det förklarande budskap som Palme strax efteråt sände till president Nixon. Där skrev Palme att USA stått för »moralisk auktoritet och ledning i kampen för fred och för att skydda grundläggande mänskliga värden« och han förklarade sig stå »i djup tacksamhetsskuld för den inspiration som amerikanska demokratiska ideal har bjudit mig«. ²²

Efter de hårda, närmast oförsonliga orden om Vietnam lyfte Palme fram en grundläggande värdegemenskap. Vad händer med denna värdegemenskap när det yttre hot som definierade gemenskapen har försvunnit? Frågan rymmer den avgörande skillnaden mellan de anti-amerikanska stämningarna kring 1970 och dagens: Sovjetkommunismen har fallit, Europa är inte längre delat mellan diktatur och demokrati, vårt behov av USA framstår inte som lika tvingande som förut.

Utvecklingen förstärks av tre parallella processer, eller företeelser:

För det första: USA och Europa har dragit olika slutsatser av omvärldens förändringar efter 1989.

För det andra: En känsla av social, kulturell och moralisk överlägsenhet – som leder tankarna till 1800-talet – präglar i allt högre grad den europeiska attityden till USA.

För det tredje: Gud.

Den amerikanske forskaren Robert Kagan har, i böcker som *Paradise & Power*, fört den kanske mest långtgående diskussionen på det första temat. Här har USA och Europa skilts åt, menar han.

För amerikanerna demonstrerade terrorattackerna den 11 september 2001 att världen fortfarande är en farlig plats, där det krävs styrka och beslutsamhet, ibland även våld.²³ I Europa växte det däremot, under amerikanskt beskydd, fram en fredlig ordning – EU – där gamla fiender har blivit nära vänner. Att det kalla kriget slutade utan att bli hett i Europa ses som en bekräftelse på att samarbete och kompromisser alltid är att föredra.

USA lever i Thomas Hobbes värld – »allas krig mot alla«. Europa lever i Immanuel Kants eviga fred. Därför ter det sig följdriktigt att klyftan mellan USA och Europa har vuxit medan den europeiska integrationen har fördjupats och expanderat: från Maastricht till östutvidgningen.

I den mån EU har lyckats samla sig kring en enhetlig utrikespolitisk linje, så har den, visar statsvetaren Maria Strömviik i en aktuell avhandling, ofta definierats *mot* USA: när transatlantiska motsättningar brutit fram har EU tagit nya, stapplande steg på vägen mot utrikespolitisk samordning.²⁴

EU-ledare som Jacques Chirac eftersträvar uttryckligen en »multipolär« världssordning med USA och Europa som, får man förmoda, jämbördiga parter tillsammans med Ryssland och Kina. Från svenskt håll talas det om en europeisk »balans« till världens enda supermakt.

Det har rent av uppstått en diskussion om att USA, tyngt av imperiebyggandets påfrestningar, är på väg ned medan Europa är på väg upp. Ett exempel är fransmannen Emmanuel Todd, som på 1970-talet förutspådde Sovjetunionens sönderfall. Nu hävdar han, i *Låtsasimperiet*, att USA går mot ett liknande öde.

Boken väckte uppmärksamhet när den kom på svenska 2004, men det var inte många som närmare intresserade sig för *hur* Todd menar att Europa kan bryta sig loss från USA: genom ett allt tätare samarbete mellan EU och Ryssland.

En återskapad rysk intressesfär i Europa kan bli »en strategisk motvikt« till USA, hävdar Todd, som tar lätt på Vladimir Putins auktoritära tendenser. Ryssland befinner sig bara i en fas där »centralregeringen tar tillbaka sin förlorade makt«. Om den ryska militärens övergrepp i Tjetjenien – långt brutalare och mer insynsskyddade än de amerikanska övergreppen i Irak – skriver Todd att »den som förbjuder den ryska staten att tillrättvisa Tjetjenien ... kräver samma stats definitiva undergång«. ²⁵

Möjligen är någon form av allians med Moskva något som föresvävar en och annan europeisk ledare. Det är i varje fall lätt att få det intrycket: de överslättande reaktionerna på Putins Sovjetnostalgi, den relativa tystnaden om Tjetjenien, EU:s styvmoderliga behandling av Ukrainas nya demokratiska regering, det växande västeuropeiska beroendet av rysk olja och gas.

Men det är, för att uttrycka det försiktigt, inte alldeles säkert att den europeiska opinionen i allmänhet och den öst- och centraleuropeiska i synnerhet ser en sådan allians som framtidens väg.

FÖR USA MEDFÖRDE terrorattackerna mot New York och Washington att efterkrigstidens huvudsakligen multilaterala inriktning övergavs. Historikern John Lewis Gaddis har, i en bok som faktiskt rekommenderats av president Bush, förklarat varför USA lämnade Franklin D Roosevelts och Woodrow Wilsons internationalism för att i stället återgå till John Quincy Adams.

Adams, James Monroes utrikesminister och senare själv president, lade grunden till en hegemonistisk amerikansk politik på 1800-talet: USA skulle inte tolerera några rivaler på den amerikanska kontinenten. Den utlösande faktorn var kriget mot britterna, som 1814 intog Washington och brände ned Vita huset. Något sådant skulle inte kunna ske igen.

Den 11 september 2001 var första gången sedan 1814 som den amerikanska huvudstaden utsattes för en attack dirigerad från utlandet.

Därav reflexen: tillbaka till Adams hegemoni, fast nu i global skala.²⁶ Därmed är det även i fortsättningen som upplagt för konflikter mellan USA och ett multilateralt Europa som orienterar efter FN-kartan.

Ett problem i sammanhanget är att det, för Sverige och övriga Europa, återstår att verkligen förstå vidden av terrorattackernas betydelse för amerikansk utrikes- och säkerhetspolitik och hur de påverkat amerikansk opinion.

Det var, visar valanalyser, just säkerhetsfrågorna som fällde avgörandet i november 2004, då George W Bush valdes om, låt vara med den minsta röstmarginalen för en sittande president sedan 1868.²⁷ Exakt det som fick européer att föredra demokraten John Kerry fick en majoritet av amerikanerna att föredra republikanen George W Bush. Och väl att märka: USA:s svårigheter i Irak och den internationella kritiken mot Bushadministrationens unilateralism har *inte* fått amerikanerna att omfamna multilateralismen. Tvärtom. En färsk mätning från *Pew*, publicerad i november, visar en kraftig minskning av det amerikanska stödet för FN: ned från 77 procent 2001 till 48 procent 2005. Samtidigt är de isolationistiska stämningarna starkare än på mycket länge: drygt 4 av 10 amerikaner anser nu att USA skall, som det heter i *Pews* fråga, *mind its own business*.²⁸

ÄVEN I EUROPA spökar 1800-talet, fast på ett annat sätt. Amerikanen träder fram som vulgär, råbarkad, primitiv och okunnig. Det amerikanska samhället åberopas som ett varnande och farligt exempel.

Det är en kritik av USA som knyter an till den europeiska elitens nedlatande attityder på 1800-talet och alldeles i början av 1900-talet. Folk i allmänhet brydde sig inte: bara från Sverige emigrerade 1,2 miljoner människor till USA. Men för de maktägande framstod det som en gåta hur någon kunde tro att det över huvud taget fanns något som lockade i Amerika. Den tidens elit formulerade en kritik mot det amerikanska samhället som ter sig märkligt aktuell i dag, några månader efter *Katrina*.

Livet i Amerika skildrades i termer av »hänsynslöst«, »hårt« och »kallt« av Nationalföreningen mot emigrationen. Amerikanerna beskrevs som barn, mer intresserade av yta än av innehåll.²⁹ Emigranterna framställdes som bedragna stackare som lockades till Amerika av allehanda villfarelser om livet på andra sidan Atlanten, offer för »den individualistiska tidsströmningen«.

En särskild utredning, ledd av Gustaf Sundbärg, fick i uppdrag att analysera orsakerna till utvandringen. I det omfattande utredningsmaterialet kan man läsa sådant som att kvinnor lockades att utvandra av »begäret att få gå fint klädd och öfriga förmånader, hvaraf man där ute kan komma i åtnjutande«.

Också då ansågs den svenska modellen överlägsen. Sverige behövde inte, ansåg filosofen Christopher Jacob Boström under representationsstriden, »söka sina politiska läromästare i en nykläckt republik i Amerikas urskog«. Svenskarna måste, hette det i en inlägga till Sundbärgs utredning, lära sig att de här hemma hade nått en utvecklingsgrad »som vetenskapligt sedt är långt överlägsen den, som flertalet andra folk genomgått«.³⁰

SÅ VAR DET detta med Gud.

USA har alltid varit ett djupt religiöst land. Sex av tio amerikaner anser att Gud spelar en viktig roll i deras liv.

Samhällsvetaren Seymour Martin Lipset har lyft fram religiositeten som den viktigaste förklaringen till en skillnad mellan USA och Europa som ibland leder till ömsesidiga missförstånd: amerikaner är, i långt högre grad än européer, benägna att betrakta moraliska värden och normer som absoluta. Störst är skillnaden i förhållande till Sverige: 50 procent av amerikanerna trodde på 1990-talet att det finns »klara och absoluta riktlinjer för vad som är gott och ont«. Den svenska siffran var 19 procent. Trots detta har separationen mellan kyrka och stat, klargjord i konstitutionens första tillägg, upprätthållits. Det kan vara på väg att förändras.

På 1960-talet ansåg en majoritet av amerikanerna att kyrkorna *inte* skall vara involverade i politiken. Sedan 1990-talet är läget det omvända: en majoritet anser att kyrkorna skall vara aktiva i politiken.³¹ Utvecklingen har förstärkts av George W Bush: abortmotstånd, ifrågasättande av stamcells forskning, kyrkobaserad välgörenhet. Nyligen ställde sig presidenten bakom *Intelligent Design*, ett illa dolt försök att bakvägen introducera kreationism i skolornas biologiundervisning.

Skillnaden mot ett sekulariserat Västeuropa framträder klart i *Pew*-siffrorna: 61 procent av fransmännen, 57 procent av holländarna och 39 procent av briterna anser att USA är »för religiöst«. Bland amerikanerna själva är det bara 21 procent som har den uppfattningen. I stället anser en klar majoritet, 58 procent, att USA »inte är tillräckligt religiöst«.

I undersökningen är det ett europeiskt land som utmärker sig: det strängt katolska Polen. Där anser blott 6 procent att USA är »för religiöst« medan 56 procent menar att USA »inte är tillräckligt religiöst«.³² Siffrorna antyder en stor och för framtiden besvärlig skillnad mellan USA och i synnerhet Västeuropas sekulariserade länder, bland dem Sverige: en politisk kultur i USA som mer och mer präglas av religiösa begrepp och attityder och ett Europa som blir ännu mer sekulariserat.

Samtidigt med – och delvis som en konsekvens av – religionens växande inflytande på det politiska livet i USA har det skett en successiv förskjutning i konservativ riktning. Denna förskjutning, som egentligen tog sin början vid tiden för Richard Nixons valseger 1968 och som drivits på av en befolkningsmässig expansion i söder och väster, har fullbordats i början av 2000-talet.

Föreställningen om USA som en 50-50-nation, delad mellan konservativa och liberaler, är inte riktigt korrekt. Snarare tyder presidentvalet 2004 på att USA har blivit en 52-48-nation – i konservativ favör.³³

Den amerikanska »högervändningen« är inte ett tillfälligt fenomen, utan ett bestående.

För att sammanfatta:

Motsättningarna mellan Europa och USA försvinner inte. *Även om* en demokrat skulle vinna presidentvalet 2008 och *även om* Irak stabiliseras och *även om* USA ratificerar Kyotoprotokollet kommer klyftan att bestå – och kanske vidgas. Det är en oundviklig följd av det kalla krigets slut och av politiska processer i både Europa och USA.

Detta måste vi *förhålla oss till* och inte bara *förfasa oss över*. Vi kan inte avfärda, eller tänka bort, en nation som svarar för omkring 30 procent av världsproduktionen, 40 procent av världens militärutgifter och som utvecklar 60 procent av alla nya mediciner.³⁴ Därför finns det, här i Sverige och i övriga Europa, ett stort behov av en mer balanserad och initierad – men alls icke kritiklös – bild av ett land som under lång tid framöver kommer att förbli ledande på många områden: politiskt, ekonomiskt, teknologiskt, vetenskapligt och kulturellt. Vi riskerar annars, inte minst i Sverige, att fastna i en destruktiv motsättning mellan en massmedialt stark vänster som sällan eller aldrig finner något gott i USA och – ärligt talat – en höger som reflexmässigt avfärdar varje kritisk synpunkt som uttryck för »USA-hat«. Vi kan ju behöva dem igen.

Så låt mig sluta som jag började. Med ett citat som tydliggör ämnets komplexitet. I november 2003 intervjuades Noam Chomsky i *New York Times Magazine*. Chomsky har, som alla här vet, gjort sig känd som en hård kritiker av USA:s politiska etablissemang och har i det närmaste fått kultstatus i Sverige. Chomsky fick frågan om han har några planer på att flytta från USA. Han svarade: »Nej, det här är det bästa landet att leva i.«³⁵

- 1 Sydsvenskan 30/12 2001.
- 2 *US Image Up Slightly, But Still Negative*. Pew Global Attitudes Project, juni 2005.
- 3 *Iraq and Peace in the World*. Flash Eurobarometer No. 151. Dagens Nyheter 31/10 2004.
- 4 Farlig religiös patriotism av Bo Ekman. SvD 12/1 2004. Se även Falu-Kuriren 2/6 2003.
- 5 *Insular Congress Appears to Be Myth*. New York Times 4/11 2000.
- 6 *Public Diplomacy: America Is Job No. 1* av Bruce Stokes, The National Journal 9/5 2005. Dagens Nyheter 20/11 2005.
- 7 Sydsvenskan 12/8 2004, 9/12 2001.
- 8 Aftonbladet 1/3 2004.
- 9 *Irresistible Empire. America's Advance through 20th-Century Europe* (Harvard University Press, 2005) av Victoria de Grazia.
- 10 *Close Friends and Distant: Relations Between the United States and Sweden over 200 Years*. Columbia University 23/11 2003 av Per T Ohlsson.
- 11 *Kontakt med Amerika* (Bonniers, 1941) av Alva och Gunnar Myrdal.
- 12 *Amerikas väg. En uppfordran till överflödssamhället* (Rabén & Sjögren, 1963) av Gunnar Myrdal.
- 13 Judisk krönika 5/2005. Aftonbladet 2/9 2005.
- 14 *President Discusses Hurricane Relief in Adress to the Nation*. 15/11 2005.
- 15 *Human Development Report* 2005. UNDP.
- 16 *Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States*: 2004. US Census Bureau.
- 17 *Who We Are Now. The Changing Face of America in the Twenty-first Century* (Times Books, 2004) av Sam Roberts.
- 18 *America in Black and White. One Nation, Indivisible* (Simon & Schuster, 1997) av Stephan Thernstrom & Abigail Thernstrom.

- 19 Riksdag & Departement 10/2004. Wall Street Journal 8/11 2005.
- 20 Ekonomisk Debatt 4/2004.
- 21 Internationella Studier 4/2005.
- 22 *Over There. Banden över Atlanten* (Timbro, 1992) av Per T Ohlsson.
- 23 *Paradise & Power. America and Europe in the New World Order* (Atlantic Books, 2003) av Robert Kagan.
- 24 *To Act as a Union. Explaining the Development of the EU's Collective Foreign Policy* (Lund Political Studies 142, 2005) av Maria Strömvik.
- 25 *Låtsasimperiet* (Bokförlaget DN, 2004) av Emmanuel Todd.
- 26 *Surprise, Security, and the American Experience* (Harvard University Press, 2004) av John Lewis Gaddis.
- 27 *Why Bush Won the Presidential Election of 2004: Incumbency, Ideology, Terrorism and Turnout* av James Campbell. Political Science Quarterly, Volume 120, Summer 2005.
- 28 *America's Place in the World*, The Pew Research Center, november 2005.
- 29 *Culture Unbound. Americanization and Everyday Life in Sweden* (Nordic Academic Press, 1997) av Tom O'Dell.
- 30 *Gudarnas ö. Om det extremt svenska* (Brombergs, 1993) av Per T Ohlsson.
- 31 *American Exceptionalism. A Dubble-Edged Sword* (Norton, 1996) av Seymour Martin Lipset. *The Right Nation. Why America is Different* (Allen Lane, 2004) av John Micklethwait & Adrian Wooldridge.
- 32 Pew Global Attitudes Project, juni 2005.
- 33 *The Right Nation*, 2004. Campbell, PSQ, 2005.
- 34 *What Defines National Power?* Paul Kennedy m fl, World Economic Forum, 2001. Sydsvenskan 4/4 2004.
- 35 *New York Times Magazine* 2/11 2003.

Tidigare Bertil Ohlin-föreläsningar

2004

MARIT PAULSEN

Tio år efter EU-folkomröstningen – blev det som vi trodde?

2003

MACIEJ ZAREMBA

När blir Sverige europeiskt?

2002

DANIEL TARSCHYS

För tomma hus. Om riksdagen som vår politiska nationalscen

2001

CECILIA MALMSTRÖM

Öppet! Tydligt! Federalt! Väger till ett liberalare Europa

2000

OLLE WÄSTBERG

Liberalism och populism

1999

CARL-JOHAN WESTHOLM

John Stuart Mill och vår tid. 140 år efter »On liberty«

1998

TOMMY MÖLLER

Är liberala partier dömda till marginalisering?

1997

LI BENNICH-BJÖRKMAN

Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop?
Mångetnicitet, demokrati och den liberala staten

1996

OLLE WÄSTBERG

Den postpolitiska tidsåldern eller liberalismen i MTV-samhället

1995

DANIEL TARSCHYS

Den långa revolutionen

1994

BENGT WESTERBERG

Den liberala välfärdsstaten

OHLIN institutet

box 3131 · 103 62 stockholm · kansliet@ohlininstitutet.org
www.ohlininstitutet.org

ISBN 91-974777-6-1